

روان شناسی رشد

(نظریه ها ، پژوهش ها ، آزمون ها)

(رشته روان شناسی)

دکتر مهناز علی اکبری دهکردی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام(ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشأن خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

سیزده
پانزده

پیشگفتار
مقدمه

۱	بخش اول- رویکردهای نظری به روان‌شناسی رشد
۳	فصل اول: نظریه‌های روانکاوی
۳	هدف کلی
۳	اهداف یادگیری
۴	۱-۱. فروید و نظریه روانکاوی
۴	۱-۱-۱. زندگینامه فروید
۵	۱-۱-۲. نظریه روانکاوی فروید
۵	۱-۱-۳. ساختار شخصیت از نظر فروید
۷	۱-۱-۴. سازوکارهای دفاعی در نظریه فروید
۹	۱-۱-۵. مراحل رشد روانی-جنسی در نظریه فروید
۱۱	۱-۲. آنا فروید
۱۱	۱-۲-۱. زندگینامه آنا فروید
۱۲	۱-۲-۲. نظریه آنا فروید
۱۳	۱-۲-۳. نظریه آنا فروید و دوره نوجوانی
۱۴	۱-۳. اریکسون و نظریه روانی-اجتماعی
۱۴	۱-۳-۱. زندگینامه اریکسون
۱۵	۱-۳-۲. مراحل رشد روانی-اجتماعی از نظر اریکسون
۱۷	۱-۳-۳. نظریه اریکسون و مقایسه آن با نظریه فروید
۱۹	۱-۴. ارزیابی نظریه‌های روانکاوی

۲۰	خلاصه فصل
۲۲	سؤالات چندگزینه‌ای
۲۴	فصل دوم: نظریه‌های یادگیری
۲۴	هدف کلی
۲۴	اهداف یادگیری
۲۵	۱-۲. رفتارگرایی سنتی
۲۶	۱-۲-۱. ایوان پاولف
۲۸	۱-۲-۲. بی. اف. اسکینر
۲۹	۲-۲. نظریه‌های رفتارگرایی جدید
۳۰	۱-۲-۲. آلبرت بندورا
۳۳	۲-۲-۲. رابرت سیرز
۳۶	۳-۲. ارزیابی نظریه‌های یادگیری
۳۷	خلاصه فصل
۳۸	سؤالات چندگزینه‌ای
۴۰	فصل سوم: نظریه‌های شناختی
۴۰	هدف کلی
۴۰	اهداف یادگیری
۴۱	۱-۳. پیازه و رشد شناختی
۴۱	۱-۳-۱. زندگی‌نامه پیازه
۴۲	۱-۳-۲. مفاهیم پایه در نظریه پیازه
۴۴	۱-۳-۳. روش‌شناسی پیازه
۴۴	۱-۳-۴. مراحل رشد شناختی از دیدگاه پیازه
۴۶	۲-۳. رویکرد پردازش اطلاعات
۵۰	۳-۳. رویکرد روان‌سنجی
۵۲	۴-۳. ارزیابی نظریه‌های شناختی
۵۵	خلاصه فصل
۵۶	سؤالات چندگزینه‌ای
۵۸	فصل چهارم: نظریه‌های کردارشناسی
۵۸	هدف کلی
۵۸	اهداف یادگیری
۵۹	۱-۴. لورنز و نقش‌پذیری
۵۹	۱-۴-۱. زندگی‌نامه لورنز

۵۹	۲-۱-۴. نظریه لورنز
۶۲	۲-۴. نظریه جان بالبی و دلبستگی
۶۲	۲-۴-۱. زندگینامه بالبی
۶۲	۲-۴-۲. نظریه بالبی و دلبستگی
۶۳	۲-۴-۳. دوره بحرانی و دوره حساس
۶۴	۲-۴-۴. مراحل تحول دلبستگی در نظریه بالبی
۶۷	۲-۴-۵. جدایی
۶۷	۲-۴-۳. هایند و دوره‌های حساس رشد
۶۷	۲-۴-۱. زندگینامه هایند
۶۸	۲-۴-۲. نظریه هایند
۶۸	۲-۴-۴. ارزیابی نظریه‌های کردارشناسی
۷۱	خلاصه فصل
۷۲	سؤالات چندگزینه‌ای

۷۳	فصل پنجم: نظریه‌های دیگر با رویکرد رشدی
۷۳	هدف کلی
۷۳	اهداف یادگیری
۷۴	۵-۱. نظریه‌های بشردوستانه
۷۵	۵-۱-۱. بوهلر و نظریه مرحله‌ای رشد
۷۶	۵-۱-۲. مزلو و نظریه سلسله‌مراتب نیازها
۷۸	۵-۱-۳. راجرز و نظریه رشد فردی
۸۰	۵-۱-۴. ارزیابی نظریه‌های بشردوستانه
۸۱	۵-۲. نظریه اجتماعی-فرهنگی رشد
۸۲	۵-۲-۱. زندگینامه ویگوتسکی
۸۲	۵-۲-۲. نظریه اجتماعی-فرهنگی ویگوتسکی
۸۴	۵-۲-۳. ارزیابی نظریه اجتماعی-فرهنگی ویگوتسکی
۸۵	خلاصه فصل
۸۶	سؤالات چندگزینه‌ای

۸۸	فصل ششم: رویکرد دین اسلام در روان‌شناسی رشد
۸۸	هدف کلی
۸۸	اهداف یادگیری
۸۹	۶-۱. تعریف روان‌شناسی رشد در اسلام
۹۰	۶-۲. جنبه‌های روان‌شناسی رشد در رویکرد اسلامی
۹۱	۶-۲-۱. رشد جسمانی و شناختی

۹۱	۶-۲-۲. رشد متعالی (معنوی)
۹۷	۶-۲-۳. رشد اخلاقی
۹۸	۶-۳-۳. عوامل مؤثر بر رشد از دیدگاه اسلام
۹۹	۶-۳-۱. فطرت
۱۰۲	۶-۳-۲. عوامل ارثی
۱۰۳	۶-۳-۳. محیط قبل از تولد و تغذیه
۱۰۵	۶-۳-۴. نقش والدین و خانواده
۱۰۶	۶-۳-۵. عوامل اجتماعی
۱۰۸	۶-۳-۶. تفاوت‌های فردی
۱۱۰	۶-۳-۷. ویژگی‌های انسانی
۱۱۰	۶-۳-۸. اختیار
۱۱۱	۶-۴-۴. مراحل رشد در رویکرد اسلامی
۱۱۱	۶-۴-۱. دوره پیش از انعقاد نطفه و دوره جنینی
۱۱۲	۶-۴-۲. دوره جنینی
۱۱۳	۶-۴-۳. دوره نوزادی
۱۱۶	۶-۴-۴. دوره کودکی
۱۱۷	۶-۴-۵. دوره نوجوانی
۱۱۸	۶-۴-۶. دوره جوانی
۱۲۰	۶-۴-۷. دوره میانسالی
۱۲۰	۶-۴-۸. دوره سالمندی
۱۲۱	۶-۴-۹. مرگ و پس از مرگ
۱۲۸	خلاصه فصل
۱۲۹	سؤالات چندگزینه‌ای

۱۳۱	بخش دوم- جنبه‌های مختلف رشدی در طول دوره‌های مختلف حیات
۱۳۳	فصل هفتم: جنبه‌های رشدی و مراحل رشد در دوره کودکی
۱۳۳	هدف کلی
۱۳۳	اهداف یادگیری
۱۳۴	۷-۱. رشد جسمانی- حرکتی در کودکی
۱۳۷	۷-۲. رشد ادراک و زبان در دوره کودکی
۱۳۷	۷-۲-۱. رشد ادراک
۱۳۸	۷-۲-۲. رشد زبان
۱۴۴	۷-۳. رشد شناختی در دوره کودکی
۱۴۴	۷-۳-۱. نظریه پیاژه
۱۴۷	۷-۳-۲. نظریه برونر

۱۴۸	۳-۳-۷. نظریه ویگوتسکی
۱۴۹	۴-۳-۷. رویکرد پردازش اطلاعات
۱۴۹	۵-۳-۷. نظریه ادراک ذهن
۱۵۰	۴-۷. رشد هیجانی و رشد خود در دوره کودکی
۱۵۱	۱-۴-۷. دلبستگی و هیجان
۱۵۲	۲-۴-۷. رشد خود (خودپنداره)
۱۵۳	۵-۷. رشد اجتماعی و اخلاقی در دوره کودکی
۱۵۳	۱-۵-۷. رشد اجتماعی
۱۵۶	۲-۵-۷. رشد اخلاقی
۱۵۹	۶-۷. رشد نقش جنسیتی در دوره کودکی
۱۵۹	۱-۶-۷. تعاریف مفاهیم
۱۶۱	۲-۶-۷. طبقه‌بندی نقش‌های جنسیتی
۱۶۳	۳-۶-۷. عوامل مؤثر بر شکل‌گیری نقش‌های جنسیتی
۱۷۰	۴-۶-۷. رشد نقش جنسیتی در دوره شیرخوارگی
۱۷۱	۵-۶-۷. رشد نقش جنسیتی در دوره کودکی اولیه
۱۷۲	۶-۶-۷. رشد نقش جنسیتی در دوره کودکی میانه
۱۷۵	خلاصه فصل
۱۷۷	سؤالات چندگزینه‌ای

۱۷۸	فصل هشتم: رشد در دوره نوجوانی
۱۷۸	هدف کلی
۱۷۸	اهداف یادگیری
۱۷۹	۱-۸. دوره نوجوانی و مراحل آن
۱۸۱	۲-۸. رشد جسمانی و بلوغ جنسی در دوره نوجوانی
۱۸۲	۳-۸. رشد شناختی در دوره نوجوانی
۱۸۳	۱-۳-۸. دیدگاه پیاژه
۱۸۵	۲-۳-۸. نظریه پردازش اطلاعات
۱۸۵	۳-۳-۸. نظریه دیوید الکایند
۱۸۷	۴-۸. رشد هیجانی و اخلاقی و شکل‌گیری هویت در دوره نوجوانی
۱۸۷	۱-۴-۸. رشد هیجانی
۱۸۸	۲-۴-۸. رشد و شکل‌گیری هویت در دوره نوجوانی
۱۹۱	۳-۴-۸. رشد اخلاقی در دوره نوجوانی
۱۹۵	۵-۸. رشد اجتماعی و نقش همسالان در دوره نوجوانی
۱۹۷	۱-۵-۸. همسالان
۱۹۸	۶-۸. رشد نقش جنسیتی در دوره نوجوانی

۲۰۰	خلاصه فصل
۲۰۱	سؤالات چندگزینه‌ای

۲۰۲	فصل نهم: رشد در دوره بزرگسالی
۲۰۲	هدف کلی
۲۰۲	اهداف یادگیری
۲۰۳	۱-۹. دوره بزرگسالی و مراحل آن
۲۰۴	۲-۹. رشد جسمانی در دوره بزرگسالی
۲۰۵	۳-۹. رشد شناختی در دوره بزرگسالی
۲۰۶	۱-۳-۹. نظریه شای
۲۰۷	۲-۳-۹. نظریه پری (معرفت‌شناختی)
۲۰۸	۳-۳-۹. نظریه لایبوی-ویف
۲۰۸	۴-۹. رشد اجتماعی و هیجانی در دوره بزرگسالی
۲۱۰	۱-۴-۹. نظریه نیوگارتن
۲۱۱	۵-۹. رشد نقش جنسیتی در دوره بزرگسالی
۲۱۳	۶-۹. نظریه‌های ارائه شده در دوره بزرگسالی
۲۱۴	۱-۶-۹. نظریه اریکسون
۲۱۶	۲-۶-۹. نظریه لوینسون
۲۱۸	۳-۶-۹. نظریه وایلانت
۲۲۰	۴-۶-۹. نظریه گولد
۲۲۱	۷-۹. نظریه‌های ارائه شده درباره سالمندی
۲۲۱	۱-۷-۹. نظریه باتلر (یادآوری گذشته و مرور زندگی)
۲۲۱	۲-۷-۹. نظریه لایبوی-ویف (خبرگی هیجانی)
۲۲۲	۳-۷-۹. نظریه پک (سه تکلیف یکپارچگی من)
۲۲۳	خلاصه فصل
۲۲۴	سؤالات چندگزینه‌ای

۲۲۵	بخش سوم- ابزارها و آزمون‌های اندازه‌گیری جنبه‌های رشدی
۲۲۷	فصل دهم: نظریه ذهن کودکان و ابزار اندازه‌گیری آن
۲۲۷	هدف کلی
۲۲۷	اهداف یادگیری
۲۲۸	۱-۱۰. تعریف نظریه ذهن در کودکان
۲۲۹	۲-۱۰. گستره پژوهشی
۲۳۱	۳-۱۰. خصوصیات روان‌سنجی مقیاس نظریه ذهن
۲۳۴	خلاصه فصل

۲۳۵	سؤالات چندگزینه‌ای
۲۳۷	فصل یازدهم: خلق و خو و منش کودکان و ابزار اندازه‌گیری آن
۲۳۷	هدف کلی
۲۳۷	اهداف یادگیری
۲۳۸	۱-۱۱. تعریف خلق و خو و منش
۲۳۹	۲-۱۱. گستره پژوهشی
۲۴۰	۳-۱۱. خصوصیات روان‌سنجی پرسشنامه خلق و خو
۲۴۳	خلاصه فصل
۲۴۴	سؤالات چندگزینه‌ای
۲۴۵	فصل دوازدهم: ویژگی‌های شخصیتی کودکان و ابزار اندازه‌گیری آن
۲۴۵	هدف کلی
۲۴۵	اهداف یادگیری
۲۴۶	۱-۱۲. تعریف ویژگی‌های شخصیتی
۲۴۹	۲-۱۲. گستره پژوهشی
۲۵۱	۳-۱۲. خصوصیات روان‌سنجی مقیاس ویژگی‌های شخصیتی
۲۵۳	خلاصه فصل
۲۵۴	سؤالات چندگزینه‌ای
۲۵۵	فصل سیزدهم: نقش جنسی کودکان و ابزار اندازه‌گیری آن
۲۵۵	هدف کلی
۲۵۵	اهداف یادگیری
۲۵۵	۱-۱۳. تعریف نقش جنسیتی
۲۵۷	۲-۱۳. گستره پژوهشی
۲۵۹	۳-۱۳. خصوصیات روان‌سنجی مقیاس نقش جنسی کودکان
۲۶۱	خلاصه فصل
۲۶۲	سؤالات چندگزینه‌ای
۲۶۴	فصل چهاردهم: سبک هویت در نوجوانی و ابزار اندازه‌گیری آن
۲۶۴	هدف کلی
۲۶۴	اهداف یادگیری
۲۶۵	۱-۱۴. تعریف سبک هویت
۲۶۶	۲-۱۴. گستره پژوهشی
۲۶۸	۳-۱۴. خصوصیات روان‌سنجی مقیاس سبک هویت نوجوانان

۲۷۰	خلاصه فصل
۲۷۱	سؤالات چندگزینه‌ای
۲۷۳	پیوست‌ها
۲۷۵	پیوست الف
۲۸۷	پیوست ب
۲۹۳	پیوست ج
۲۹۷	پیوست د
۳۰۱	پیوست ه
۳۰۵	واژه‌نامه
۳۰۹	منابع

پیشگفتار

روانشناسی رشد از جمله شاخه‌های مهم علم روانشناسی است که در این راستا متخصصان روانشناسی تحولی، نه تنها نظریه‌های متعدد و بسیطی ارائه کرده‌اند، بلکه فرایند رشد در فراخنای زندگی را با استفاده از انواع روش‌های علمی و پژوهشی مورد بررسی قرار داده‌اند. علاوه بر این، جهت شناسایی و سنجش جنبه‌های مختلف رشد در مراحل مختلف تحول، آزمون‌های استاندارد علمی ساخته‌اند.

لذا کتاب حاضر تحت عنوان روانشناسی رشد با استفاده از نظریه‌ها، پژوهش‌های خارجی و داخلی و آزمون‌ها تلاش کرده است که علم روانشناسی رشد را نه تنها به‌طور نظری، بلکه به شکل کاربردی به دانشجویان علاقه‌مند به این شاخه از علم روانشناسی معرفی نماید. قابل ذکر است که در راستای کاربردی بودن کتاب تلاش شده است که جنبه‌های ارزشی، بومی و فرهنگ اسلامی-ایرانی در نظر گرفته شود.

بنابراین، محتوای این کتاب به سه بخش اساسی تقسیم شده است که بخش اول شامل نظریه‌های ارائه شده در روانشناسی می‌باشد. در این بخش یک فصل تحت عنوان رویکرد اسلامی به روانشناسی رشد وجود دارد. در بخش دوم در مورد دوره‌های رشد در جنبه‌های مختلف بحث شده است. در بخش سوم تلاش شده است که چند مؤلفه رشدی تبیین شوند و در همین راستا، چند آزمون علمی که در ایران استاندارد شده‌اند، جهت سنجش این جنبه‌های رشدی معرفی شوند.

این کتاب با توجه به محتوای آن می‌تواند به‌عنوان یک منبع علمی نظری و کاربردی برای کلیه علاقه‌مندان به روانشناسی رشد مفید باشد. همچنین، به‌عنوان کتاب

فرا درسی برای دانشجویان مقطع کارشناسی رشته روان‌شناسی و منبع درسی در درس روان‌شناسی رشد کارشناسی ارشد پیشنهاد می‌گردد.

در همین جا لازم است خاطر نشان کنم که مبحث روان‌شناسی رشد به‌عنوان شاخه‌ای از علم روان‌شناسی مبحثی بسیار مفصل و گسترده است که در این کتاب تلاش شده در حد توان بدان پرداخته شود. لذا از خوانندگان، دانشجویان و همکاران محترم درخواست دارم که در زمینه تقویت علمی این کتاب در جهات مختلف نظری و کاربردی، با ارائه نظرات خود اینجانب را به‌عنوان مؤلف یاری نمایند.

در پایان لازم می‌دانم از کلیه اساتید و دانشجویانی که در تهیه این کتاب و انجام پژوهش‌های ارائه شده در آن مرا همراهی کردند، تشکر نمایم، از جمله از اساتید بزرگوار آقای دکتر محمدرضا شعیری و آقای دکتر حسین زارع و از همکارانم خانم طیبیه محتشمی، خانم پرستو حسن‌زاده و آقای فرزاد علیپور بسیار سپاسگزارم.

مهناز علی‌اکبری دهکردی

بهار ۱۳۹۴

مقدمه

روانشناسی رشد (تحولی)^۱، شاخه‌ای از روان‌شناسی است که تحولات و تغییرات جسمی، شناختی، هیجانی و اجتماعی فرد را در طول عمر از زمان تشکیل سلول تخم تا هنگام مرگ مطالعه می‌کند. این مطالعه علمی رشد انسان، به دنبال درک و تشریح چگونگی و چرایی تغییرات است (برک^۲، ۲۰۱۰). به عبارتی، روان‌شناسی تحولی به دنبال این است که دریابد فرایندهای روانی و توانایی‌های شناختی، عاطفی و هیجانی چگونه پدیدار می‌شوند، تحول می‌یابند و سرانجام به کجا منتهی می‌شوند. پاسخ به این سه سؤال اساسی، یافته‌ها و قوانینی را در اختیار روان‌شناس قرار می‌دهد که روان‌شناسی تحولی در قلمرو آن شکل می‌گیرد (پورحسین، ۱۳۹۳). رشد از منظر دیگر مجموعه تغییرات کیفی و کمی جسمانی و روانی است که در طول حیات انسان به وجود می‌آید و روان‌شناسی تحولی یا رشد، مطالعه پدیدآیی فرایندهای روانی در طول حیات است. رشد یا تحول عبارت است از حرکت دائمی، مستمر و پیوسته که گاهی آهسته و زمانی همراه با جوش و خروش است. بنابراین همان‌گونه که از تعاریف برمی‌آید، روان‌شناسی رشد یا روان‌شناسی تحولی در زبان فارسی مترادف هم هستند و هر دو واژه در ترجمه اصطلاح (developmental psychology) استفاده می‌شوند. با ذکر این نکته که معنای عام واژه رشد بر نمو و افزایش تأکید دارد و تحول به معنای تغییرات است که هر دوی این تعاریف در روان‌شناسی رشد یا تحولی جمع شده‌اند، لذا

1. developmental psychology

2. Berk

در تعداد اندکی از کتابهای فارسی واژه روان‌شناسی تحولی جهت تبیین این شاخه از روان‌شناسی به کار برده شده است. در این کتاب با تأیید اصطلاح روان‌شناسی تحولی به عنوان یک واژه علمی و صحیح، همانند اکثر منابع فارسی از واژه روان‌شناسی رشد استفاده شده است.

هدف اصلی مطالعه رشد در روان‌شناسی رشد، یافتن الگوی طبیعی برای زندگی است. از این جهت، روان‌شناسان رشد از روش‌ها و فنون علمی برای مطالعه رشد انسان استفاده می‌کنند. از جمله این روش‌های مطالعه علمی که می‌توان به آنها اشاره کرد، روش آزمایشی^۱ است. در این روش، نتیجه‌گیری علت و معلولی امکان‌پذیر می‌شود. پژوهشگران با قرار دادن آزمودنی‌ها در معرض دو موقعیت آزمایشی یا بیشتر، متغیر مستقل را دستکاری می‌کنند. مطالعات طولی^۲ پژوهش‌هایی هستند که با پیگیری همراه است و افراد مورد پژوهش را در دوره‌های طولانی مدت مورد بررسی قرار می‌دهند. مطالعات مقطعی^۳ پژوهش‌هایی هستند که گروهی از افراد را در زمانی خاص تحت بررسی قرار می‌دهند. در مطالعات همبستگی^۴ روابط بین متغیرها مورد بررسی قرار می‌گیرد و پژوهشگران رشد با استفاده از مطالعات موردی^۵ به بررسی عمیق یک یا چند فرد در یک دوره زمانی معین می‌پردازند. این نوع روش مطالعه، انعطاف‌پذیرترین شیوه پژوهش است که برای شناخت رشد خصوصاً در کودکان در اختیار پژوهشگران است.

همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، نگاه روان‌شناسی رشد به تغییراتی است که با افزایش سن برای ما پیش می‌آید و مراحل اصلی را که شامل همه جنبه‌های رشد ما از جنینی تا کودکی و پس از آن گذار به نوجوانی و بزرگسالی است، بررسی می‌کند. روان‌شناسی رشد دامنه گسترده‌ای از حیطه‌های رشد فیزیکی، اجتماعی، هیجانی، شناختی، رشد زبان و غیره را شامل می‌شود و همین‌طور روابط گسترده ما را با عواملی چون همسالان و خانواده پوشش می‌دهد (براون^۶، ۲۰۰۸). در همین راستا، کتاب حاضر تحت عنوان روان‌شناسی رشد تلاش کرده است به بررسی روان‌شناسی رشد به عنوان شاخه‌ای از علم روان‌شناسی بپردازد. نکته مهمی که در این کتاب می‌تواند به عنوان

-
1. experimental method
 2. longitudinal study
 3. cross-sectional study
 4. correlational study
 5. case study
 6. Brown

ویژگی خاص آن توجه خواننده را جلب کند، کاربردی بودن کتاب می‌باشد؛ به‌طوری‌که علاوه بر ارائه پژوهش‌های متعدد خارجی و داخلی در زمینه‌های مختلف روان‌شناسی رشد، در فصول متعدد به معرفی عملیاتی و کاربردی برخی مفاهیم رشد پرداخته و جهت اندازه‌گیری آنها مقیاس‌های معتبر علمی را که در داخل کشور اعتباریابی شده‌اند، مطرح کرده است.

هدف اساسی این کتاب آن است که دانشجویان علاوه بر آشنایی با مجموعه‌ای از نظریه‌ها و سازه‌ها بتوانند به‌طور کاربردی به بررسی آنان اقدام نمایند. لذا با توجه به محدودیت در تعداد صفحات و حوصله خواننده، کتاب از سه بخش اساسی تشکیل شده است که هر بخش شامل چند فصل می‌باشد. بخش اول شامل شش فصل است. در این بخش ابتدا سعی شده رویکردهای مختلف روان‌شناسی و نظریه‌های ارائه شده در روان‌شناسی با رویکرد رشدی به‌طور مختصر تشریح و سپس رویکرد اسلامی در روان‌شناسی رشد مطرح می‌شود. در بخش دوم کتاب تحت‌عنوان جنبه‌های مختلف رشدی در طول دوره‌های مختلف حیات، فصولی با عنوان کودکی، نوجوانی و بزرگسالی ارائه و به ویژگی‌های رشد در مراحل مختلف نیم‌نگاهی می‌شود. در این بخش جنبه‌های مختلف رشد از جمله رشد جسمانی، شناختی، هیجانی و رشد نقش جنسیتی همراه با آخرین نظریه‌ها و پژوهش‌های انجام شده خارجی و داخلی در هر کدام از مراحل زندگی اعم از کودکی، نوجوانی و بزرگسالی به‌طور مجزا توضیح داده شده است. در ادامه و در بخش پایانی کتاب تحت‌عنوان مقیاس‌های رشدی، در فصول پنجگانه، پنج مؤلفه رشدی معرفی می‌شوند که برای هر یک از آنها مقیاسی ارائه می‌شود که در داخل کشور اعتباریابی شده است. در فصل ابتدایی این بخش نظریه ذهن که در سال‌های اخیر در دنیا و ایران بسیار مورد توجه متخصصان رشد بوده است، مطرح می‌شود. در فصل بعدی در مورد خلق و خوی کودکان و در فصل سوم این بخش در مورد تیپ شخصیتی کودکان و نحوه اندازه‌گیری این ویژگی‌ها توضیح داده می‌شود و در همین راستا مقیاس اعتباریابی شده در داخل کشور معرفی می‌شوند. سپس مقیاس اعتباریابی شده نقش جنسیتی در فصلی دیگر از این بخش (فصل سیزدهم) مطرح می‌شود. در فصل پایانی این بخش، هویت و هویت‌یابی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های مهم رشد شخصیتی به‌ویژه در دوره نوجوانی مطرح می‌شود و مقیاس اعتباریابی شده

آن در داخل کشور ارائه می‌گردد.

لازم به ذکر است که این کتاب هر چند به‌عنوان کتاب درسی برای درس روان‌شناسی رشد در سطح کارشناسی ارشد و فرادرسی در سطح کارشناسی رشته روان‌شناسی در دانشگاه پیام‌نور به چاپ می‌رسد، اما به دلیل مطالب جامعی که در ارتباط با نظریه‌ها، پژوهش‌ها و آزمون‌های روان‌شناسی رشد دارد، برای کلیه علاقه‌مندان به این حوزه از علم روان‌شناسی سودمند می‌باشد.

بخش اول

رویکردهای نظری به روان‌شناسی رشد

چنین می‌نماید که همه ما با کنجکاوی طبیعی و ذهن منطقی زاده می‌شویم که در پی تبیین علت‌ها است. برای اکثر ما پیش آمده که بگوییم «در این باره نظریه‌ای دارم» که معنی آن این است: «تصور می‌کنم برای آن توجیه منطقی داشته باشم». نظریه‌های رشد انسان نیز یکی از اشکال بیان همین گرایش به توجیه مسائل در انسان است. به عبارت دیگر، نه تنها نظریه‌پردازان بزرگ درباره تبیین رفتار انسان و چگونگی رشد آن نظر داده‌اند، بلکه به قول سی. کرین (۱۳۸۹) همه ما انگاره‌هایی درباره ماهیت رشد داریم. اما یک نظریه به سازماندهی داده‌ها، نظرات و فرضیه‌ها می‌پردازد و آنها را در قالب پیشنهادهای کلی، اصول یا قوانین مفهوم و مرتبط بیان می‌کند. این پیشنهادها، اصول یا قوانین در تبیین یا پیش‌بینی پدیده‌ها، خواه برای امروز و خواه در آینده، مفید خواهند بود. نظریه‌ها به‌ویژه از این منظر مفید هستند که به فراتر از داده‌های جزئی نظر دارند و در مورد مسائل، دیدگاه‌های وسیع و جامع به ما می‌دهند. نظریه رشد انسان ممکن است تنها بر یک وجه رشد شناختی متمرکز شود یا به رشد فرد در کلیت آن نظر داشته باشد. نظریه ممکن است تنها بر یک دوره زمانی نظیر نوجوانی^۱ تمرکز کند یا تمامی طول عمر را پوشش دهد (رایس، ترجمه فروغان، ۱۳۸۷).

دیدگاه‌های سنتی رشد را می‌توان به سه گروه عمده تقسیم کرد: نظریه‌های

روانکاوی، یادگیری و شناختی. علاوه بر نظریه‌های سنتی ارائه شده در روان‌شناسی رشد، نظریه‌های دیگری نیز وجود دارند که دارای رویکرد رشدی می‌باشند. رایس (۲۰۰۲) در کتاب خود نظریه‌های ارائه شده در روان‌شناسی رشد را به پنج طبقه منظم نظریه‌های روانکاوی، نظریه‌های یادگیری، نظریه‌های شناختی، نظریه‌های کردارشناختی و نظریه‌های بشردوستانه تقسیم می‌کند. در این بخش از کتاب جهت بیان رویکردهای نظری به روان‌شناسی رشد، علاوه بر مطرح کردن این پنج گروه از نظریه‌ها، رویکرد دین اسلام نسبت به رشد (ماهیت رشد، مراحل رشد و عوامل مؤثر بر رشد با توجه به منابع اسلامی) نیز مورد توجه ویژه قرار گرفته است.

بخش پیش رو شامل شش فصل است: در فصل اول نظریه‌های صاحب‌نظران روانکاوی که دارای دیدگاه‌های رشدی هستند ارائه شده است. فصل دوم شامل نظریه‌های یادگیری با رویکرد روان‌شناسی رشد است و در فصل سوم نظریه‌های مهم شناختی با توجه به روان‌شناسی رشد مطرح شده است. فصل چهارم با عنوان نظریه‌های کردارشناسی شامل نظریه‌هایی است که در منابع مختلف رشدی تحت این عنوان معرفی شده‌اند. در فصل پنجم برخی از نظریه‌های بشردوستانه با توجه به رویکرد رشدی ارائه شده‌اند. همچنین، نظریه فرهنگی-اجتماعی که دارای رویکرد رشدی است هم ارائه شده است. از آنجاکه در کلیه علوم انسانی لازم است به فرهنگ و ارزش‌های حاکم بر جامعه پرداخته شود، در فصل ششم تلاش شده است که با توجه به منابع اسلامی، دیدگاهی کامل و جامع از رشد ارائه شود.

فصل اول

نظریه‌های روانکاوی

هدف کلی

– آشنایی با مهم‌ترین نظریه‌های روانکاوی با رویکرد رشدی.

اهداف یادگیری

از دانشجو انتظار می‌رود با مطالعه این فصل بتواند:

- نظریه روانی-جنسی فروید را با رویکرد رشدی توضیح دهد.
 - نظریه روانکاوی آنا فروید و نقش آن را در گسترش روانکاوی کودکان تبیین کند.
 - نظریه روانی-اجتماعی اریکسون را با رویکرد رشدی توضیح دهد.
 - نظریه‌های روانکاوی را از لحاظ نکات مثبت و منفی علمی ارزیابی کند.
- در این فصل با مهم‌ترین نظریه‌های روانکاوی با رویکرد رشدی آشنا می‌شویم. شکل‌گیری نظریه‌های روانکاوی در دهه ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰ آغاز شد، زمانی که تعداد بیشتری از افراد برای درمان مشکلات عاطفی خود از متخصصان کمک خواستند و سؤال اساسی مطرح شده این بود که چگونه و چرا افراد به این شکل که هستند درآمده‌اند؟ روان‌پزشکان و مددکاران اجتماعی برای درمان مشکلات روانی به دیدگاه روانکاوی در مورد رشد شخصیت روی آوردند. طبق دیدگاه روانکاوی، افراد مراحل را طی می‌کنند که در آنها با تعارض بین سائق‌های زیستی و انتظارات اجتماعی مواجه می‌شوند. نحوه حل این تعارض‌ها، توانایی فرد برای آموختن، کنار آمدن با دیگران و

مقابله کردن با اضطراب را تعیین می‌کند (برک^۱، ترجمه سیدمحمدی، ۱۳۹۲). در راستای تبیین چگونگی مراحل رشد و تعارض‌های مربوط به این مراحل، افراد متعددی از جمله فروید، آنا فروید، اشپیتز، ملانی کلاین و... در دیدگاه روانکاوی با رویکرد رشدی فعالیت داشته‌اند، اما به دلیل محدودیت کتاب، در تبیین نظریه‌های فوق در این فصل، سه نظریه عمده از نظریه‌های روانکاوی مطرح می‌شوند. فصل حاضر با نظریه معروف فروید- بنیانگذار نظریه روانکاوی- آغاز می‌شود. سپس به اختصار به معرفی نظریه آنا فروید می‌پردازد. نظریه روانی- اجتماعی اریکسون نیز از جمله نظریه‌های مهم روانکاوی است که به دلیل توجه زیاد به مسائل رشدی در اکثر متون اصلی روان‌شناسی رشد آورده شده است. در پایان این فصل نیز با ارزیابی نظریه‌ها تلاش شده است که یک جمع‌بندی از نکات مثبت و منفی نظریه‌های روانکاوی ارائه شود.

۱-۱. فروید و نظریه روانکاوی

۱-۱-۱. زندگینامه فروید

زیگموند فروید^۲ (۱۸۵۶-۱۹۳۹) بنیانگذار نظریه روانکاوی^۳ بود. فروید در شهر فربیرگ^۴ واقع در ایالت «موراویا» که هم‌اکنون بخشی از کشور چک و اسلواکی است، چشم به دنیا گشود. خانواده فروید به دلیل مشکلات و نابسامانی‌های مالی یکبار زمانی که وی خیلی کوچک بود به لایپزیک و بار دیگر هنگامی که او چهار ساله بود به وین مهاجرت کردند و فروید تا یکسال قبل از مرگش در وین زندگی کرد. او به هنگام کودکی شاگرد برجسته‌ای بود. فروید هنگام ورود به دانشگاه رشته پزشکی را انتخاب کرد و در سال‌های ۳۵-۲۶ سالگی به دنبال یک رشته علمی بود تا بتواند در آن به کشف مهمی دست یابد. فروید در تحقیقات اولیه‌اش راجع به هیستری، دنباله‌رو کارهای ژوزف بروئر بود که توانسته بود خانمی را از طریق خواب‌انگیزی و کمک کردن به تخلیه افکار و احساسات واپس‌رانده‌اش درمان کند. در سال ۱۸۹۷ یعنی زمانی که به حل معمای صحت و سقم خاطرات بیماران خود مشغول بود، روانکاوی

1. Berk

2. Sigmund Freud

3. psychoanalysis theory

4. Freiberg

۵ نظریه‌های روانکاوی

شخصی خود را نیز شروع کرد. آلفرد آدلر^۱ و کارل یونگ^۲ از نخستین پیروان وی بودند. فروید ۱۶ سال پایانی زندگی خود را در رنج ناشی از سرطان فک گذراند و به پیشبرد و بازنگری نظریه خود ادامه داد و سرانجام در ۸۳ سالگی چشم از دنیا فرو بست.

۱-۱-۲. نظریه روانکاوی فروید

این نظریه بر اهمیت تجارب کودکی اولیه و انگیزه‌های ناهوشیار در تأثیرگذاری بر رفتار تأکید دارد. بسیاری از امیال غریزی و خاطرات مربوط به تجارب آسیب‌زا در سال‌های نخست زندگی واپس‌رانده می‌شوند. آنها از ضمیر هوشیار به سوی ضمیر ناهوشیار رانده می‌شوند و از آنجا به ایجاد اضطراب و کشمکش و تأثیرگذاری بر رفتار ادامه می‌دهند. فروید پزشک وینی و متعلق به عصر ویکتوریا بود. او به مطالعه عصب‌شناسی، یعنی مطالعه مغز و اختلالات عصبی علاقه‌مند شد. در ابتدا از هیپنوتیزم برای درمان این اختلالات عصبی سود جست، ولی بعد به کندوکاو بیشتر در افکار بیمارانش پرداخت و از این روش برای روشن کردن علل آشفتگی‌های هیجانی آنان استفاده کرد. در شیوه‌ای که آن را **تداعی آزاد**^۳ نام نهاد، از بیمارانش می‌خواست که روی کاناپه‌ای دراز بکشند و درباره هر چیزی که به ذهنشان خطور می‌کند، صحبت کنند. فروید پشت سر بیمارانش می‌نشست تا آنان نتوانند واکنش‌های او را در چهره‌اش ببینند. بیماران رفته‌رفته امیال و افکار واپس‌رانده خود را که علل کشمکش‌هایشان بود آشکار می‌کردند. علاوه بر آن، فروید از تعبیر خواب نیز برای کندوکاو در ضمیر ناهوشیار استفاده نمود (رایس، ترجمه فروغان، ۱۳۸۷).

۱-۱-۳. ساختار شخصیت از نظر فروید

فروید ضمن ریختن طرح کلی نظریه خود، ساختارهای شخصیت را نیز تبیین کرد. بر اساس نظریه او، شخصیت از سه جزء تشکیل می‌شود: **نهاد**، **خود**، **فرآخود**. **نهاد**^۴ از زمان تولد وجود دارد و از غرایز و امیال اساسی که در پی ارضای فوری، بدون در نظر گرفتن پیامدهای آنهاست، تشکیل می‌شود. اگر نهاد تحت کنترل در نیاید، فرد را در

1. Alfred Adler
2. Carl Yung
3. free association
4. id

تضادی عمیق با سایر مردم و جامعه قرار می‌دهد (کان^۱، ۱۹۸۸). جزء دوم و سوم ساختار شخصیت به ترتیب **خود^۲** و **فراخود^۳** نامیده می‌شوند. سه بخش شخصیت یعنی نهاد، خود و فراخود در یک زنجیره پنج مرحله‌ای رشد هماهنگ می‌شوند که در جدول ۱-۱ خلاصه شده است. نهاد بزرگترین بخش ذهن است و تکانه‌های خود را طوری هدایت می‌کند که روی موضوعات مناسب و در زمان و مکان قابل قبول تخلیه شوند. برای مثال، یک نوزاد گرسنه چندماهه، به کمک نهاد وقتی که می‌بیند مادرش دکمه پیراهنش را باز می‌کند تا با پستان خود به او شیر بدهد، گریه کردن را متوقف می‌کند و یک کودک پیش‌دبستانی به آشپزخانه می‌رود و خودش تنقلاتی را برمی‌دارد و می‌خورد (برک، ترجمه سیدمحمدی، ۱۳۸۲). به عبارت دیگر، فروید معتقد بود که امیال جنسی و غرایز و سائق‌های پرخاشگرانه، عوامل اصلی و تعیین‌کننده رفتار هستند. فرد بر اساس **اصل لذت^۴**، یعنی میل به کسب حداکثر لذت و اجتناب از درد، برانگیخته می‌شود، اما غرایز جنسی و پرخاشگری فرد را در تضاد مستقیم با آداب اجتماعی، خصوصاً در عصر ویکتوریا که در آن بر خشکه مقدسی و قراردادهای اجتماعی تأکید می‌شد، قرار می‌داد. کشمکش درونی فرد بین این امیال غریزی و انتظارات اجتماعی، علت اصلی آشفتگی‌ها و بیماری‌های هیجانی بود (رایس، ترجمه فروغان، ۱۳۸۷). به اعتقاد فروید فراخود از احساس گناه، شرم و ذلت جهت مقابله با تأثیرات غیرقابل قبول استفاده می‌کند (وزولا^۵، ۲۰۱۴).

جزء دوم ساختار شخصیت، «خود» خوانده می‌شود که تکوین آن از سال اول زندگی آغاز می‌گردد. خود از فرایندهای ذهنی، نیروی استدلال و عقل سلیم تشکیل می‌شود که می‌خواهد به نهاد کمک کند تا بدون ایجاد دردسر راه ابرازش را پیدا کند. خود بر مبنای اصل واقعیت عمل می‌کند (رایس، ترجمه فروغان، ۱۳۸۷).

جزء سوم ساختار شخصیت «فراخود» است. فراخود یا وجدان در ۳ تا ۶ سالگی از تعامل با والدین به وجود می‌آید، زیرا آنها تأکید دارند که کودکان باید از ارزش‌های جامعه پیروی کنند. اکنون «خود» با تکلیف دشوار رفع و رجوع کردن خواسته‌های نهاد،

1. Kohn

2. ego

3. superego

4. pleasure principle

5. Vozzola

دنیای بیرونی و وجدان روبه‌روست (فروید، ۱۹۲۳/۱۹۷۴). در این مفهوم، فراخود یا وجدان، قوانین درونی شده فرهنگی را که به‌وسیله والدین انتقال داده می‌شود، دربرمی‌گیرد (وزولا، ۲۰۱۴).

برای مثال، زمانی که خود می‌خواهد با کتک زدن یک همبازی، اسباب‌بازی جالب او را بگیرد تا به این طریق تکانه نهاد را ارضا کند، فراخود هشدار می‌دهد که این رفتار غلط است. خود باید تصمیم بگیرد کدام‌یک از این دو نیرو (نهاد یا فراخود) این مبارزه درونی را ببرد و یا اینکه باید نوعی سازش معقول برقرار کند، مثلاً از همبازی بخواهد به نوبت با آن اسباب‌بازی بازی کنند. طبق نظر فروید، روابطی که بین نهاد، خود و فراخود در سال‌های پیش‌دبستانی برقرار می‌شود، شخصیت بنیادی فرد را تعیین می‌کند (برک، ترجمه سیدمحمدی، ۱۳۹۲). به عبارت دیگر، در این زمان است که کودکان پسر برای اینکه عقده ادیپ و کودکان دختر عقده الکترا (علاقه زیاد به جنس مخالف و تنفر از جنس همسان) را حل کنند، رقابت خود را با والد همجنس متوقف کرده و به جای آن شخصیت آنها را در خودشان درونی می‌کنند. در هر دو مورد، حل این عقده‌ها باعث شکل‌گیری فراخود می‌شود. پس از آن فراخود می‌تواند به‌عنوان نماینده والدین عمل کند. در این زمان است که بایدها و نبایدهای فرهنگی در سر کودکان به‌عنوان صداهای سختگیرانه والدین عمل می‌کند (وزولا، ۲۰۱۴). نهاد و فراخود اغلب در کشمکش با یکدیگرند و سبب بروز احساس گناه، اضطراب و آشفتگی می‌شوند. خود می‌کوشد با حفظ توازن بین امیال غریزی و منع‌های اجتماعی، این کشمکش‌ها را به حداقل برساند (رایس، ترجمه فروغان، ۱۳۸۷). تنش بین فراخود قوی و منی که مطیع آن است، احساس گناه نامیده می‌شود و این احساس خود را به‌عنوان نیازی برای تنبیه نشان می‌دهد (وزولا، ۲۰۱۴).

۱-۱-۴. سازوکارهای دفاعی در نظریه فروید

بر اساس نظریه فروید، یکی از راههایی که از طریق آن افراد اضطراب و کشمکش‌های درونی خود را تسکین می‌بخشند، به‌کارگیری سازوکارهای دفاعی^۱ است که تمهیدی ذهنی برای تحریف واقعیت به منظور کاستن از رنج روانی است. سازوکارهای دفاعی

1. defense mechanisms